

УДК 007:304:659.3

ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У ПУБЛІЦИСТИЦІ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

Наталія Дзьомба

Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Генерала Чупринки, 49, Львів, 79044, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua

Проаналізовано попередньо виокремлені складові системи державотворчих поглядів українського публіциста-шістдесятника В. Мороза. Встановлено їхнє національно-світоглядне значення.

Ключові слова: націєвідтворення, рівні державного будівництва, суб'єкт державотворення, національний світогляд.

Правомірне уявлення про формування громадянського суспільства як частини державотворчих процесів забезпечує бачення української державобудівничої справи в координатах далекоглядної перспективи. Нагальність поступу у цьому руслі зумовлена тим, що саме наявність громадянського суспільства в силі вивести українські націю та державу зі стану перманентного буття в буття у русі. Й сьогодні кризу громадянського суспільства мислимо крізь призму світоглядної установки у формі причинно-наслідкового зв'язку з категорією «пост-тоталітарне суспільство», забуваючи при цьому про логічний закон недостатньої (чи, може, *уже* недостатньої?) підстави. Така декларативність замикає комунікаційний простір порушеної проблеми, покладаючись на нові політологічні винаходи й забуваючи про необхідність «концептуалізації підвалин, на яких має стояти держава» [4, с. 25].

Нами наведені рефлексії — це свідчення актуальності політичної публіцистики чільного представника українського шістдесятництва Валентина Мороза, поява якого у соціальнокомунікативному просторі з першим есеєм «Репортаж із заповідника імені Берії» 1967 року рівнонаближена до Української незалежності, як сьогодні від останньої віддалене. Однак ідеї В. Мороза, очевидно (!), не зупиняються на порозі державного здійснення. В незалежницькому «поцейбіччі» його публіцистика, як і шістдесятників загалом, є журналістикою сьогоднішнього дня. Схожі думки при спробі осмислення феномену шістдесятництва у статті «Українські шістдесятники: філософія бунту» висловила О. Пахльовська, ствержуючи таке: «У координатах реальних проблем реальної України є самоочевидним, що шістдесятні роки й за останнє десятиліття ніколи не переставали бути сучасністю. Шістдесятні роки, їхня пам'ять, їхня **філософія** (підкреслено нами. — *Н. Дз.*), їхній спадок, їхня еволюція є палаючою магматичною основою української сучасности» [13, с. 65].

Закономірно, постає питання, що бачиться нами проблемою при науковому вивченні публіцистики В. Мороза і міститься у такому формулюванні: чи спроможні його державотворчі ідеї претендувати на конструювання національного світогляду сучасного українця? Здійснене в такому ключі, дослідження має перспективу численних наукових пошуків. Відповідно до самої природи публіцистики, яка, за словами М. Шлемкевича, дещо дотична і до науки, й філософії, хоча не є жодною з них, ідейні надбання В. Мороза можуть стати об'єктом вивчення і політолога, й філософа та інших сфер соціогуманітаристики, серед яких чільне місце займає журналістика.

Історіографія хоч і налічує нині незначну кількість наукових праць, автори яких вдаються до проблем вивчення публіцистики В. Мороза, однак засвідчує наявність спроб не конкретно-, а інтердисциплінарної її інтерпретації. Політологічний та історичний підходи при цьому належать О. Гриніву, Г. Касьянову, І. Лисяк-Рудницькому, А. Русначенку, а найбільш соціальнокомунікативна домінанта простежується в О. Обертаса [12] та Я. Секо [15]. Названі дослідники, однак, лише за окремими винятками виходять за межі декларативності ідей публіциста і, відповідно, не вдаються до їх секуляризації у суспільну площину чи, більше, світоглядну тканину українського громадянина як суб'єкта громадянського суспільства. Виходячи з мети визначення потенціалу публіцистики В. Мороза слугувати національно-світоглядною системою сучасного українця, в межах цієї наукової розвідки прагнутимемо простежити хід думок публіциста в логічній послідовності — починаючи від його уявлень про загальні принципи суспільного облаштування й закінчуючи міркуваннями про характеристики суб'єкта українського державотворення.

Наукове осмислення ідей В. Мороза ніяк не вдається здійснити поза публіцистичним дискурсом шістдесятництва, адже — у відстоюванні правди, справедливості, врешті особистісним вибором Сократа, а не Дон Жуана (О. Пахльовська) — бачиться його безапеляційна приналежність до інакомислячих того часу. Однак, з іншої сторони публіцистику одного з найбільш знаних в'язнів сумління неможливо розчинити у шістдесятництві до однорідності. Чи не одноосібно представляючи *радикальне* неконформістське крило шістдесятників-публіцистів, В. Мороз став автором текстів, що «засвідчують еволюцію шістдесятницького руху від культурництва до протистояння з політичною системою» [2, с. 131]. Так, якщо досі шістдесятники, світоглядно по-соціалістичному налаштовані, залишались вірними комуністичним ідеалам (головно І. Дзюба, В. Чорновіл), а до критики системи вдавались з метою ліквідації її хиб (відповідно «Інтернаціоналізм чи русифікація?» та «Правосуддя чи рецидиви терору?»), то В. Мороз є опозиціонером всьому радянському, синонімічно розуміючи його тоталітарним, диктаторським, *в корені* деспотичним й, суттєво, не спроможним до звільнення від цього демонічного начала.

Антитоталітарні уявлення публіциста бачаться нами у підніжжі його державотворчих поглядів, що становлять систему з нижченаведеними складниками:

- *суспільство і громадянин* (головно методом доведення від супротивного — тоталітарного радянського);
- *рівні державного будівництва*;
- *суб'єкт українського державотворення*.

Моделюванню образу останнього В. Мороз приділяє найбільше уваги, однак саме з критики радянського злочинного устрою, активним очевидцем-опозиціонером якого і був, розпочинає свою публіцистичну діяльність у «Репортажі із заповідника імені Берії». Названий текст наскрізь просякнтий правозахисними імпульсами загальнолюдського виміру і меншою мірою, ніж наступні есе — головню «Серед снігів», «Хроніка опору» та «Мойсей і Датан», прив'язаний до власне української проблеми. Однак, безсумнівно, її вирішення автор не бачив поза розвінчанням культу «суспільства загального благоденства». І хоч сьогодні уже не надто викривально звучать думки публіциста про стадний колективізм, страх, нетерпимість, як джерела радянського чи будь-якого іншого тоталітаризму, та їхня цінність, як і тоді, безсумнівна: це надійна гарантія захисту від деформацій суспільного світогляду і платформа для побудови національно-державницького.

У «Репортажі...» спостерігаємо баланс адекватно песимістичних й аргументовано оптимістичних акордів, що, відповідно, прив'язані до радянських минулого і шістдесятницької сучасності з однієї сторони та національно-державницького майбутнього — з іншої. Конкретніше, В. Мороз тяжіє до діалектичного мислення: в оскаженіості режиму, що, аби встояти, все більше змушений активізуватись у власному естві зла, бачить ознаки його знесилення, агонії, прогнозує недовготривалість, й, окрім того — на цьому ж прикладі доводить неприродність деспотичного «порозуміння» у суспільстві. Абсолютизація влади людини над іншою, згідно з Морозовими міркуваннями, прирікає на рух, протилежний до прогресивного, адже лише в індивідуальності кожної особистості закумуляовані усі творчі потенції суспільство-, а відтак і державотворення. Суспільство маси, що природно неприйнятне будь-якій людині, чуже українцю ще й історично. Вдаючись до публіцистичного методу історичної аргументації, В. Мороз переконує: «Як утвердити деспотизм кам'яного віку в душі українця, який вже в середні віки обирав кошового і сам міг стати кошовим, який породив філософію Сковороди — гімн людській особистості...? [9, с. 81].

Відтак, при розумінні цивілізованого суспільства В. Мороз користується критерієм добробуту його громадянина, причому, не в суто матеріальному — й інших аспектах цього поняття. А міркування про те, що «нові українські структури повинні бути збудовані на принципах індивідуалізму» [6, с. 152], який і є рушієм всякого прогресу, слугує публіцисту першою цеглиною в підмурку бачення українського державотворення.

Так, від абсолютного заперечення тоталітаризму В. Мороз доходить до демократії як його протилежності, а від прогностики скороминучості радянського колоніалізму («...нікому ще не вдавалось створити ні вічного жаху, ні вічного льоду» [9, с. 81]) й пріоритету національної творчості над гуманістичною — до виховання суб'єкта українського державотворення відповідно до попередньо визначених його рівнів.

Суттєво, формам політичного правління В. Мороз надає значення засобу в руках народу, від мотивації якого і залежатиме ефективність його функціонування. Відтак, цьому питанню відводиться незначна роль у публіцистиці, де авторські акценти зроблено на реальних проблемах, вершиною яким — тогочасна українська бездержавність. З її ліквідацією, вважав В. Мороз, «кожна доктрина і теорія буде крутити колеса в нашому млині, буде мати в собі будівни-

чість. Доки немає української держави, доти будь-яка найкраща теорія буде на користь чужинцям, буде деструктивною силою...» [11, с. 37].

Однак незалежність — це не межа державотворчих процесів у розумінні публіциста. **Українське державотворення** — це комплексне **націєвдтворення**, що має два рівні: *політичний* — за умови і *після* здобуття *самостійності*, та *духовний* — що *безперервний* у своєму становленні на базі певного аксіологічного комплексу нації.

Що стосується способів досягнення Україною незалежності, то В. Мороз у цьому лаконічний, безапеляційний і, суттєво, перевірено прогностичний: «Смерть імперії — свобода Україні!» [11, с. 31]. В такому твердженні, однак, неправомірно вбачати заклик публіциста до перечікування імперської негоди. Навпаки, його варіант — це «сіяти квіти на морозі», тобто займати не пасивно споглядальні, а активно будівничі позиції. Однак історично політичною трагедією українців стала неякісна еволюція їхнього національного характеру. Саркастично іменуючи Українську РСР Країною Солодких Позіхів у Царстві Жаху, яким є Радянський Союз загалом, В. Мороз називає українську націю нацією плебеїв. Відтак, українці бачаться тими, хто з довготривалою втратою можливості державної побудови підірвав і сам будівничий потенціал як на елітарному, так і суто громадянському рівнях, опинившись під спільним знаменником маси. Між таким міркуванням публіциста і конкретними політичними проблемами, які виокремлює, — відсутністю Пана (політика чи українського Піночета) та легальної опозиції відповідно — спостерігається внутрішня несуперечність його поглядів.

Відтак, з *бездуховної маси*, як будівничого матеріалу — *об'єкта* сталінського імперієтворення, українець, згідно з переконанням В. Мороза, повинен стати *суб'єктом* державного будівництва — *аристократом духу*. Саме наявність духовного начала і відрізнятиме нового українця від гвинтика і поверне йому функцію державобудівничості обох рівнів, адже, як переконаний публіцист, «тоді, як уже виграємо бій, як засяє над Києвом синьо-жовтий прапор, буде ще одна велика битва — битва духова» [11, с. 36].

Духовний аспект українського державотворення підлягає усвідомленню не інакше, як крізь призму самого поняття «духовності» у розумінні публіциста. За В. Морозом, вона існує на рівні взаємодії релігійного та національного начал — у гармонійному поєднанні «Бог — Вітчизна». Керуючись шевченківським варіантом синонімічного співвідношення Бога та Нації, В. Мороз покладає відповідальність за акумулювання та продукування української духовності головню на українську церкву, ні католицьку, ані православну структуру, а таку, «...що була б у свідомості людини синонімом української нації...» [7, с. 126]. Загальне уявлення про духовність публіцист помістив у власній формулі — «ненациональної духовності нема» [8, с. 23], що претендує на світоглядність не лише українця, а й людини загалом.

Більшою мірою представлені політичний і духовний рівні виявляються через моделювання самого суб'єкта державотворчих процесів як їх практичного репрезентанта. Пристосований до особливих умов, українотворець бачиться В. Морозом наскрізь просякнутим націократичними, конкретніше — україноцентричними переконаннями, тобто вірою у власну національну винятковість, призначення і перемогу (мотив української нації як «стріли із Божого лука»), оптимістом-іраціоналістом (мотив «одержимості»), небайдужим, а цілеспря-

мованим (мотив постійного «відчуття себе у неспокійному світі»), історично свідомим, традиційно озброєним, культурно багатим й інтелектуально підкованим (мотив здолання насадженої «напівосвіченості»), врешті навіть готовим до фізичного самозречення, керуючись міркуванням про те, що в ім'я України «пролити кров — це почесно, а не страшно» [6, с. 152].

На такого українця — із Лицарів Святослава — В. Мороз покладав найбільші державотворчі надії, і доходив до цього, очевидно, з історичного знання — усвідомлюючи Україну «квіткою, що виросла серед снігів», та реальної оцінки ситуації, яка на той час, переконуючись з історії, потребувала не логіки, а апостольства. Його «ніцшеанського за своїм походженням» [15] українця, донкіхотського, Мрійника і Бунтаря великою мірою тріумфально проілюстрували своїм прикладом українські шістдесятники, серед яких чи не перший — В. Мороз, що став наступною після Дзюби легендою, свого часу «найбільш відомим у світі українцем» [14, с. 84]. Значення їхнього апостольства так оцінила у нас вже згаданий праці О. Пахльовська: «Бунт шістдесятників став початком виходу України з історичного небуття за радянських часів і відкрив дорогу боротьбі за незалежність країни у 80-ті роки. Отже, перемога 1991-го починалася на духовних барикадах 60-х. І поразка... має своїм корінням зраду генетичного коду 60-х» [13, с. 67].

Дедуктивно мислячи, частку опозиційності до наведеного погляду вбачаємо в дослідженнях І. Лисяка-Рудницького, який бачить в «падінні» В. Мороза банкрутство «інтегрального націоналізму» [5]; Г. Касьянова, який ідентифікує його публіцистичні ідеї «задалекими від реальної оцінки можливостей руху і конкретної ситуації» [3, с. 108]; Я. Секо, який хоч і правомірно визнає публіциста будителем, а не теоретиком, однак закидає йому надмірними «абстрактністю» і «розмитістю» [15]. Здійснене нами дослідження державотворчих поглядів В. Мороза дає змогу в кожному з наведених названими науковцями міркувань більшою чи меншою мірою вбачати правдиву суть. Має рацію історик І. Лисяк-Рудницький, однак до тієї міри, поки шукає в політичній публіцистиці В. Мороза чисту політичну думку, праві й інші дослідники, що закидають публіцисту абстрактність, адже він сам відповів би ним же сказаними словами: «До того я закликаю українців: Україну треба відчувати, а не розуміти» [6, с. 151].

На наш погляд, що більше шукатимемо в публіцистиці В. Мороза конкретну відповідь на ведення українських внутрідержавних справ, то більше усвідомлюватимемо: тут маємо справу не зі стрункою політичною думкою, а з високою філософією українського суспільства значного національно-світоглядного потенціалу.

-
1. Єсенін-Вольпін О. Валентин Мороз: людина і громадський діяч / Олександр Єсенін-Вольпін // Сучасність. — Ч. 7-8 (163-164). — 1974. — С. 223-229.
 2. Ільницький М. Трибуна задротяної літератури / Микола Ільницький // Дзвін. — Ч. 1 (699). — 2003. — С. 123-135. — Ч. 2 (700). — 2003. — С. 135-147.

3. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в Русі Опору 1960–80-х р. — К.: Либідь, 1993. — 224 с.
4. Костенко Л. Гуманітарна аура нації або, Дефект головного дзеркала / Л. Костенко. — К. : Видавничий дім «KM Academia», 1999. — 32 с.
5. Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських підрадянських дисидентів / Лисяк-Рудницький І. // Історичні есе в 2-х т. — Т. 2. — К. : Основи, 1994. — С. 477-488.
6. Мороз В. Десять сильних воль / Валентин Мороз // Тверді мелодії : Збірник творів і виступів Валентина Мороза на Волі. — Клівленд : Анабазис, 1980. — С. 142-154.
7. Мороз В. Знамено власної віри / Валентин Мороз // Тверді мелодії : Збірник творів і виступів Валентина Мороза на Волі. — Клівленд : Анабазис, 1980. — С. 118-126.
8. Мороз В. Мойсей і Датан : есей / Валентин Мороз. — Торонто — Балтімор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1978. — С. 52.
9. Мороз В. Репортаж із заповідника імени Берії / Валентин Мороз // Сучасність. — Ч. 3-6 (87-90). — 1968. — С. 58-65, 78-86, 75-84, 77-82.
10. Мороз В. Серед снігів / Валентин Мороз // Сучасність. — Ч. 3 (123). — 1971. — С. 64-81.
11. Мороз В. Смерть імперії — свобода Україні! // Валентин Мороз // Тверді мелодії : Збірник творів і виступів Валентина Мороза на Волі. — Клівленд : Анабазис, 1980. — С. 31-38.
12. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і — початок 1970-х років) : монографія / Олесь Обертас. — К. : Смолоскип, 2010. — 300 с.
13. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / Оксана Пахльовська // Сучасність. — Ч. 4 (468). — 2000. — С. 65-84.
14. Прокоп М. Перемога Валентина Мороза / Мирослав Прокоп // Сучасність. — Ч. 2 (170). — 1975. — С. 80-90.
15. Секо Я. Ідея нації в есеїстиці Валентина Мороза / Ярослав Секо. — [Електронний ресурс] — [Режим доступу до інтернет-сторінки] — http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nztnpu_ist/2010_2/2010_2/Seko.pdf

PRINCIPLES OF UKRAINIAN NATION-BUILDING IN JOURNALISTIC ESSAYS BY VALENTYN MOROZ

Nataliya Dz'omba

Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky str. 49, 79044, Lviv, Ukraine

E-mail: journft@franko.lviv.ua

Analysed previously singled components of the system of public views of Ukrainian journalist of the sixties V. Moroz. Established their national and ideological significance.

Key words: Nations playback, levels of government, subject of state-building, national outlook.

**ОСНОВЫ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
СТРОИТЕЛЬСТВА В ПУБЛИЦИСТИКЕ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА**

Наталія Дзьомба

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, Львов, 79044, Украина

E-mail: journft@franko.lviv.ua

Проанализировано перед тем определены элементы системы взглядов на государственное строительство украинского публициста-шестидесятника В. Мороза. Доведено их национально-мировоззренческое значение.

Ключевые слова: национальное возобновление, уровни государственного строительства, субъект государственного строительства, национальное мировоззрение.

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2013

Прийнята до друку 14.10.2013